

1

INLEIDING HISTORISCH DENKEN EN REDENEREN 4

HC1 HET BRITSE RIJK 1585-1900 7

- 1.1 De opkomst en evolutie van Engelse koloniën (1585-1833) 8
- 1.2 De Britten en India (1765-1885) 16
- 1.3 Een industrieel en machtig Brits rijk (1750-1900) 24
- Toepassings- en inzichtsvragen Britse rijk 32

HC2 DUITSLAND IN EUROPA 1918-1991 37

- 2.1 Nazisme als een donkere wolk over Europa (1918-1945) 38
- 2.2 De koude oorlog en de Duitse deling (1945-1961) 46
- 2.3 De Duitse hereniging en het einde van de Koude Oorlog (1961-1991) 54
- Toepassings- en inzichtsvragen Duitsland 62

HC3 NEDERLAND 1948-2008 67

- 3.1 De welvaart neemt toe in Nederland (1948-1978) 68
- 3.2 Van multicultureel naar groeiende verdeeldheid (1978-2008) 78
- Toepassings- en inzichtsvragen Nederland 88

2

EXAMENTRAINING 93

3

Hoe gebruik je dit boek?

Deze drie historische contexten zijn een onderdeel van het eindexamen geschiedenis. Een ander onderdeel zijn de kenmerkende aspecten. Daar is een apart boek voor. Historische contexten en kenmerkende aspecten hebben iets met elkaar te maken. De kenmerkende aspecten geven een globaal overzicht van de geschiedenis, van de eerste menselijke beschavingen tot nu. In de historische contexten wordt er dieper ingegaan op een aantal onderwerpen. Dat zijn:

- Het Britse Rijk 1585-1920
- Duitsland in Europa 1918-1991
- Nederland 1948-2008

Je ziet dat deze contexten allemaal in de vroegmoderne en moderne tijd plaatsvinden, met een belangrijke focus op Europa. In 'Het Britse Rijk 1585-1900' leer je hoe Groot-Brittannië vanaf de zeventiende eeuw een economische, industriële en politieke wereldmacht werd – en de rol die koloniën en overzeese gebieden, met name Amerika en India, daarin speelden. 'Duitsland in Europa 1918-1991' gaat over Duitsland, dat, na WO I, een moeilijke eeuw tegemoet ging met armoede, oorlog, financiële en morele schulden, en een indrukwekkende wederopbouwfase. In 'Nederland 1948-2008' wordt ingezoomd op Nederland, vanaf de wederopbouw na WO II tot de wereldwijde financiële crisis van

2008. Onderwerpen als ontzuiling, Europese eenwording en immigratie staan hierin centraal.

Misschien komen sommige van bovengenoemde termen je bekend voor. Dat klopt – het zijn begrippen die worden uitgelegd in de kenmerkende aspecten. In dit boek zijn de sleutelbegrippen van de kenmerkende aspecten dikgedrukt, en wordt daarbij vermeld welk KA je erop na kunt slaan voor meer informatie. Er staat dan bijvoorbeeld:

Was in die eeuwen het absolutisme (**zie KA 23**) nog de norm, inmiddels hadden allerlei verlichte ideeën over koningschap en macht hun intrede gedaan (**zie KA 27**).

Als je de termen 'absolutisme' en 'verlichting' wilt opzoeken, pak je dus de kenmerkende aspecten 23 en 27 erbij. Door de kenmerkende aspecten te linken aan de historische contexten en andersom zul je de examenstof beter begrijpen en onthouden.

Afb. 1.1 Kaart van het Britse wereldrijk in 1886. De landen in het roze behoorden op dat moment tot Groot-Brittannië.

HET BRITSE RIJK 1620-1900

Vanaf het einde van de zestiende eeuw begon Engeland, net als andere Europese landen, met het stichten van handelsposten en koloniën op verschillende continenten. In de zeventiende eeuw richtte het zich steeds meer op Noord-Amerika en het Caraïbisch gebied, want aan plantagekoloniën en slavenhandel viel veel te verdienen. Dit veranderde toen de Noord-Amerikaanse koloniën, die zich de Verenigde Staten van Amerika gingen noemen, hun onafhankelijkheid hadden bevochten en de slavernij werd afgeschaft.

Na het verlies van Noord-Amerika ging Groot-Brittannië zich meer richten op de koloniën op andere continenten. Daarvan werd in de negentiende eeuw India de belangrijkste. India kwam door militaire expedities steeds meer onder direct gezag van de Engelse kroon te staan. Het land werd een belangrijke leverancier van grondstoffen en een afzetmarkt voor Engelse industrieproducten. Mede daardoor kreeg Engeland een grote voorsprong op het gebied van industrialisatie.

De industrialisatie leidde tot veel nieuwe ontwikkelingen. Zo ontstonden er nieuwe sociale klassen, bijvoorbeeld die van fabrieksarbeiders. De Engelse arbeiders kwamen al snel in opstand tegen de erbarmelijke omstandigheden waarin ze woonden en werkten, wat het ontstaan van socialistische emancipatiebewegingen tot gevolg had. Tegelijkertijd wilden ondernemers juist meer vrijheid en minder inmenging van de overheid, waardoor het liberalisme een belangrijke stroming in Engeland werd.

De Britse industriële en economische voorsprong hield eeuwenlang stand. Pas vanaf 1870 kreeg de Britse industrie flinke concurrentie van landen als de Verenigde Staten en Duitsland. In eerste instantie leidde dat tot een nog verdere

uitbreiding van de Britse koloniën. Allemaal goede redenen om de ontwikkeling van het Britse wereldrijk eens wat beter te bekijken.

Kenmerkende aspecten bij deze historische context:

- 18 Het begin van de Europese overzeese expansie.
- 21 De protestantse reformatie die splitsing van de christelijke kerk in West-Europa tot gevolg had.
- 25 Wereldwijde handelscontacten, handelskapitalisme en het begin van een wereldeconomie.
- 27 Rationeel optimisme en 'verlicht denken' dat werd toegepast op alle terreinen van de samenleving: godsdienst, politiek, economie en sociale verhoudingen.
- 29 Uitbouw van de Europese overheersing, met name in de vorm van plantagekoloniën en de daarmee verbonden trans-Atlantische slavenhandel, en de opkomst van het abolitionisme.
- 30 De democratische revoluties in westerse landen met als gevolg discussies over grondwetten, grondrechten en staatsburgerschap.
- 31 De industriële revolutie die in de westerse wereld de basis legde voor een industriële samenleving.
- 32 Discussies over de 'sociale kwestie'.
- 33 De moderne vorm van imperialisme die verband hield met de industrialisatie.
- 34 De opkomst van emancipatiebewegingen.
- 35 Voortschrijdende democratisering, met deelname van steeds meer mannen en vrouwen aan het politieke proces.
- 36 De opkomst van politiek-maatschappelijke stromingen: liberalisme, nationalisme, socialisme, confessionalisme en feminisme.

HC

1.1

DE OPKOMST EN EVOLUTIE VAN ENGELSE KOLONIËN

Op welke manieren ontwikkelden de Engelse koloniën zich in de beide Amerika's (1585-1833)?

Vanaf het einde van de zestiende eeuw begon Engeland, net als andere Europese landen, met het stichten van handelsposten en koloniën op verschillende continenten. In de zeventiende eeuw richtte het zich steeds meer op Noord-Amerika en het Caraïbisch gebied, want aan plantagekoloniën en slavenhandel viel veel te verdienen. Dit veranderde toen de Noord-Amerikaanse koloniën, die zich de Verenigde Staten van Amerika gingen noemen, hun onafhankelijkheid hadden bevochten en de slavernij werd afgeschaft.

ENGELAND VERSLAAT SPANJE: HET BEGIN VAN DE ENGELSE KOLONISATIE

De Engelse koloniatiedrang richtte zich in het begin op het Caraïbisch gebied, vanwege de vele grondstoffen daar. Maar omdat de Spanjaarden de belangrijkste gebieden in de Caraïben en Zuid-Amerika al hadden ingenomen (zie **KA 18**), kozen de Engelsen Noord-Amerika uit om zich te vestigen. Dat werd hun uitvalsbasis voor de kaapvaart, waarbij Engelse schepen Spaanse zilvertloten op zee overvielen.

De eerste Engelse kolonie werd op het eiland Roanoke gesticht, bij de kust van Virginia. Een jaar later bestond deze kolonie al niet meer, omdat alle Engelse schepen teruggeroepen werden naar Engeland vanwege een dreigende oorlog met Spanje. Eind zestiende eeuw waren de Spanjaarden namelijk een enorme vloot aan het verzamelen om Engeland mee binnen te vallen. De Spaanse vloot had de naam onoverwinnelijk te zijn, vanwege

het grote aantal oorlogsschepen, volgeladen met soldaten en kanonnen. In 1588 kwam het tot een grote zeeslag. De Engelsen hadden weliswaar minder schepen met minder kanonnen dan de Spanjaarden, maar de Engelse schepen waren sneller en de kanonnen die ze hadden konden verder schieten. Zo werd de onoverwinnelijke Spaanse Armada toch verslagen door de Engelse vloot.

De overwinning op de Armada was een ommekeer in de Engelse kolonisatie van Amerika. De Spaanse vloot was ernstig verzwakt en diens dreiging was verdwenen. In de jaren daarna stortten Engelse kapers zich op de Spaanse zilverschepen in het Caraïbisch gebied. Vanaf 1600 probeerden ook andere Europese landen koloniën in Noord-Amerika te stichten: de Fransen, Denen, Zweden en Hollanders deden allemaal een poging.

Begin zeventiende eeuw werd geprobeerd een tweede kolonie in Virginia te stichten. Een aantal kooplieden in Londen waren een bedrijf begonnen met als doel handel te drijven met de inheemse bevolking in de Nieuwe Wereld. Dit bedrijf werd de Virginia Company of London gedoopt, en net als bij de VOC in de Nederlanden kon iedereen aandelen in het bedrijf kopen (zie **KA 25**). De compagnie stichtte in 1607 de kolonie Jamestown. Net als Roanoke lag deze ver genoeg uit de buurt van Spaans Florida om veilig te zijn voor directe aanvallen, maar dichtbij genoeg voor kaapvaart. Na Jamestown werden er steeds meer koloniën gesticht langs de Noord-Amerikaanse kust, van Virginia in het zuiden tot Canada in het noorden.

Afb. 1.2 De val van de Spaanse Armada in 1588. Een schilderij van de Frans-Britse schilder Philip James de Loutherbourg uit 1796.

VRAGEN

- 1.1 Waarom stichtten de Engelsen hun eerste kolonie in Noord-Amerika en niet in het Caraïbisch gebied?
- 1.2 Waarom bestond de kolonie op Roanoke na een jaar al niet meer?
- 1.3 Waarom was 1588 een keerpunt in het Engelse kolonialisme?
- 1.4 Was de kolonie Jamestown een succes? Geef een argument waarom het wel een succes was en een argument waarom niet.

1558: de eerste Engelse kolonie wordt gesticht op het eiland Roanoke bij Virginia

1607: Virginia Company sticht de kolonie Jamestown

1588: Engeland verslaat de Spaanse Armada

REDENEN VAN VERTREK UIT EUROPA

Veel mensen die uit Europa vertrokken, zochten een beter leven in Amerika. Ze hoopten er goud en zilver te vinden, handel te drijven met de inheemse bevolking of een boerenbedrijf te beginnen en daarvan rond te komen. De eerste kolonisten waren echter niet allemaal boeren. Er was een veelvoud aan beroepen vertegenwoordigd die nuttig waren bij het opzetten van een handelsnederzetting: advocaten, artsen, kooplieden, soldaten en ambachtslieden als smeden, kuipers en timmerlieden. Ook waren er flink wat arbeidskrachten die dienst konden doen als sjouwers en personeel in de opslagschuren. Het was de bedoeling dat voedsel voornamelijk zou worden gekocht van de inheemse bevolking, de indianen.

Daarnaast kwamen veel Europeanen naar Amerika die in Europa vervolgd werden vanwege hun geloofsovertuiging. In Engeland was er eind zestiende eeuw een groep protestanten opgekomen die de bestaande protestantse anglicaanse kerk in Engeland niet 'zuiver of puur' genoeg vond, maar te katholiek. Zij noemden zich 'puriteinen' en waren zeer streng protestants. Begin zeventiende eeuw kwam de katholieke koning James I aan de macht in Engeland. Bang voor geloofsvervolging vluchtte een

deel van de puriteinen naar de protestantse Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. Daar voelden zij zich echter ook niet thuis, dus vertrokken velen van hen naar Noord-Amerika, waar zij van de Virginia Company in 1620 een stuk land aangeboden kregen in ruil voor het leveren van goederen aan de compagnie in de toekomst. Deze kolonisten kwamen dus naar Nieuw-Engeland op zoek naar religieuze vrijheid en met als doel daar voorgoed te blijven. Ze wilden een geheel nieuwe samenleving opzetten. In de Verenigde Staten worden zij de Pilgrim Fathers genoemd, en zij worden daar tot op de dag van vandaag vereerd als de grondleggers van de VS.

Na de puriteinen kwamen ook de quakers, een andere protestantse groep, naar Noord-Amerika. Hun leider William Penn had een stuk land gekregen van de Engelse koning. Koning Karel II vond de andersdenkende quakers gevaarlijk en had bovendien een grote schuld uitstaan bij William Penn, van 16.000 pond, zo'n 2,5 miljoen euro, die met deze gift van land werd kwijtgescholden. Ook hugenoten uit Frankrijk en katholieken uit Engeland, de Nederlanden en het Duitse rijk trokken vanwege geloofsvervolging naar Amerika.

VRAGEN

- 1.5 Grofweg kun je de kolonisten die naar Amerika vertrokken indelen in twee groepen. Welke twee groepen zijn dat?
- 1.6 Wie waren de Pilgrim Fathers en waarom trokken zij naar Noord-Amerika?
- 1.7 Welke andere geloofsvluchtelingen, naast de puriteinen, kwamen naar Noord-Amerika volgens de tekst?

Afb. 1.3 Antonio Gisbert, *Het vertrek van de puriteinen naar Amerika in 1620* (1883).

INDIANEN EN KOLONISTEN

Het mooie toekomstige land waar veel kolonisten op hoopten, werd al bewoond door inheemse volkeren. Omdat de eerste Europese ontdekkingsreizigers dachten dat Amerika Indië (zuidoost-Azië) was, noemde men die volkeren indianen. Het ging hierbij niet om één volk, maar om een groot aantal stammen en naties met elk hun eigen taal, cultuur en religieuze gebruiken. De relatie tussen kolonisten en indianen was soms goed, maar meestal slecht. De eerste kolonisten hadden het voedsel van de indianen hard nodig om te overleven en zorgden er dus wel voor dat ze hen te vriend hielden. De indianen waren in eerste instantie best bereid voedsel te verkopen aan de kolonisten in ruil voor allerlei handige gebruiksvoorwerpen, zoals metalen gereedschappen, ijzeren messen, vuurwapens en mooie kledingstukken. Wetenschappers schatten dat rond het midden van de zeventiende eeuw de helft van alle gebruiksvoorwerpen die de indianen bezaten, verkregen waren door handel met Europeanen. Indianen leverden op hun beurt huiden van pelsdieren en voedsel aan de kolonisten. Dit gaf de Noord-Amerikaanse economie een enorme boost en sommige indianenvolken gingen een gouden tijdperk in, met name de indianenstammen die verder weg van de kust woonden en die afhankelijk waren van de jacht. Dankzij de introductie van paarden en vuurwapens werd de jacht veel succesvoller. Veel Europeanen keken echter neer op de indianen.

Ze zagen zichzelf als geciviliseerde mensen die ver boven deze halve wilden stonden. Velen vonden het daarom niet kwalijk dat ze het land van de indianen innamen. De paarden en vuurwapens werden steeds vaker tegen de indianen ingezet om land te veroveren. Vanuit winstoogmerk denkende kooplieden zagen de indianen ook wel als toekomstige – al dan niet vrijwillige – arbeidskrachten voor de nog op te richten plantages of voor de mijnbouw. De kolonisten kwamen er echter al snel achter dat indianen geen makkelijke slaven waren; ze ontsnapten om de haverklap omdat ze het land zo goed kenden, waren koppig en weigerden te werken. De indianen stonden ondertussen niet zonder meer toe dat vreemdelingen hun wereld binnendrongen. Er kwamen steeds meer bloedige conflicten tussen kolonisten en indianen over de levering van voedsel of over landbezit. Veel indianen stierven aan voor hen onbekende Europese ziekten waar zij geen antistoffen tegen hadden, zoals de griep. Toen kolonisten door hadden dat indianen niet bestand waren tegen Europese ziekten verspreidden zij soms opzettelijk besmette dekens onder de indianen. Ook maakten Europeanen veelvuldig gebruik van bestaande conflicten tussen inheemse volkeren onderling. Zij trokken om de beurt partij voor verschillende volkeren en lieten hen in ruil daarvoor voor de Europese legers vechten. Uiteindelijk droeg dit allemaal bij aan het verdwijnen van een heel groot deel van de inheemse bevolking.

Afb. 1.4 Portret van kolonist Benjamin Hawkins op zijn plantage in Georgia (1805). Hij legt aan de indianenstam de Creek uit hoe ze een ploeg moeten gebruiken.

VRAGEN

- 1.8** Beschrijf hoe de relatie tussen de kolonisten en de inheemse bevolking in het begin was.
- 1.9** Noem twee producten die indianen van kolonisten kochten.
- 1.10** Noem twee producten die kolonisten van indianen kochten.
- 1.11** Noem drie oorzaken van het verdwijnen van een groot deel van de inheemse bevolking.

NOORD EN ZUID ONTWIKKELEN ZICH ANDERS

De negatieve houding tegenover de indianen en de grote sterfte onder kolonisten leidden ertoe dat de vraag naar arbeidskrachten in Amerika steeds groter werd. Die vraag speelde een rol in zowel het noorden als het zuiden, maar werd op verschillende manieren ingevuld.

De koloniën in het zuiden van Noord-Amerika ontwikkelden zich steeds meer tot plantage-economieën. Op een plantage wordt slechts één product verbouwd, zoals suikerriet, tabak of katoen. Er werden in Noord-Amerika weinig tot geen kostbare metalen of edelstenen gevonden, dus moest men met iets anders geld verdienen. De kolonisten in het zuiden gingen al vrij snel over op het verbouwen van tabak, die zij uit het Caraïbisch gebied mee hadden genomen. Tabak groeide goed in het klimaat van Virginia en werd steeds populairder in Europa. Voor de tabaksplantages, en later ook de katoenplantages, waren veel arbeidskrachten nodig. In 1619 arriveerden de eerste tot slaaf gemaakte Afrikanen in Jamestown. Er was door de **driehoekshandel** (zie volgende paragraaf en **KA 29**) inmiddels een behoorlijke slavenhandel tussen Afrika en Amerika op gang gekomen. In het Caraïbisch

gebied werden tot slaaf gemaakten gekocht en naar Virginia gebracht. Het was het begin van een eindeloze stroom slaven naar het zuiden van Noord-Amerika. Vanaf 1660 werden die slaven hoofdzakelijk aangevoerd door de in dat jaar opgerichte Royal African Company.

In het noorden van Noord-Amerika liep het anders. Het klimaat daar was niet geschikt voor plantagekoloniën, waardoor er minder behoefte aan slaven was. Slaven waren er echter wel, want ook in het noorden was er vraag naar arbeidskrachten, namelijk voor de landbouw- en handelsondernemingen die zich langs de oostkust hadden gevestigd. Het land was goedkoop en de grond goed te verbouwen, waardoor er veel Europeanen neerstreken die op zoek waren naar een beter leven. Vanwege de vele verschillende groepen die naar het noorden van Noord-Amerika trokken (zie ook **Redenen van vertrek uit Europa**), werd het aantal Europeanen dat zich in het noorden vestigde veel groter dan het aantal Europeanen dat zich in het zuiden vestigde. In het noorden bleef de landbouwconomie bestaan uit kleine boerenbedrijfjes, tegenover de grote plantages in het zuiden.

VRAGEN

- 1.12 Wat was het grootste verschil in bevolkings-samenstelling tussen het zuiden en het noorden van Noord-Amerika?
- 1.13 Waarom kwamen er in het zuiden van Noord-Amerika zoveel plantagekoloniën?
- 1.14 Wie werkten er op de plantagekoloniën?
- 1.15 Waarom trokken er zo veel Europeanen naar het noorden van Noord-Amerika?
- 1.16 Waren er ook slaven in het noorden van Noord-Amerika?

Afb. 1.5 De boerderij van de Nederlandse familie Van Bergen, vlakbij Albany, New York (detail, 1733).

1616: eerste tot slaaf gemaakte Afrikanen komen in Jamestown aan

1660: oprichting Royal African Company (RAC)

TOEPASSINGS- EN INZICHTSVRAGEN

Drie gegevens:

- 1 Tussen 1588 en 1603 kwam er meer zilver uit Zuid-Amerika naar Spanje dan in welke andere periode in de geschiedenis dan ook.
- 2 De kwaliteit van de Spaanse oorlogsschepen was na 1588 veel hoger dan vóór 1588.
- 3 Na 1588 begon Engeland Noord-Amerika te koloniseren.

1.81 Leg aan de hand van deze drie gegevens uit dat de betekenis van de ondergang van de Spaanse Armada in 1588 vooral symbolisch was en de ondergang voor Spanje nauwelijks consequenties had.

Bron 1.1

Wij verlenen en erkennen het recht aan onze vertrouweling Walter Raleigh [...] het vrijelijke recht en vergunning om te ontdekken, zoeken, onderzoeken en bezichtigen van ver weg gelegen, heidense en barbaarse gebieden, landen en territoria, die niet in bezit zijn van een christelijke vorst, noch bevolkt door christenen. [...] En verder dat de genoemde Walter Raleigh deze gebieden in bezit zal nemen voor ons en ons altijd één vijfde van alle goud- en zilvererts dat daar van tijd tot tijd verkregen wordt, en ten alle tijden na de ontdekking van zulks, zal doen toekomen.

GEBRUIK BRON 1.1.

De eerste Engelse ontdekkingsreis richting Amerika had een duidelijk doel, dat echter maar voor een deel gehaald werd.

1.82 Leg dat uit door:

- een politiek motief voor de ontdekkingsreis van Walter Raleigh te noemen;
- een economisch motief voor de ontdekkingsreis te noemen;
- toe te lichten aan de hand van historische gegevens dat het politieke doel wel gehaald werd, maar het economische doel niet.

Bron 1.2

Vorst bij de gratie Gods, van het Verenigd Koninkrijk van Groot-Brittannië en Ierland en van de koloniën en onderhorigheden daarvan in Europa, Azië, Afrika, Amerika en Australië, Koningin-Verdediger van het geloof, heeft besloten, onder advies en met toestemming van de Lords spiritual and temporal en de burgers in het parlement bijeengekomen, om het bestuur op ons te nemen van de gebieden in India die hiervoor onder beheer stonden van de geachte East India Company.

Bron 1.3

Waar verschillende personen in slavernij gehouden worden in verschillende van Zijne Majesteits koloniën, en het rechtvaardig en doelmatig is, zullen zulke mensen vrijgelaten worden. En dat er een redelijke compensatie zal worden geboden aan de personen die daarvoor gerechtigd waren gebruikt te maken van de diensten van zulke slaven, ter compensatie van het verlies van die rechten.

Afb. 2.1 Spelende kinderen bij de Berlijnse Muur aan de West-Duitse kant (1962). De Muur verdeelde van 1961 tot 1989 Duitsland in een kapitalistisch West-Duitsland, de BRD, en een communistisch Oost-Duitsland, de DDR.

DUITSLAND IN EUROPA 1918-1991

Duitsland neemt een belangrijke plaats in binnen het huidige Europa. Het is een stabiel democratisch land, een economische grootmacht en een van de leidende landen binnen de Europese Unie. Dat is niet altijd zo geweest.

De Duitse eenheidsstaat ontstond pas in 1871. Dat was een niet-democratisch land geleid door een keizer. De laatste keizer, Wilhelm II, wilde van Duitsland een Europese grootmacht maken. Door de nederlaag in de Eerste Wereldoorlog bereikte hij dat doel niet. Duitsland werd hiervoor zwaar gestraft in de Vrede van Versailles. Nadat Wilhelm II afgezet was, werd Duitsland een democratie; een staatsvorm waar niet iedereen in het land even gelukkig mee was. In deze moeilijke naoorlogse periode vol hoop en teleurstellingen wist de NSDAP onder leiding van Adolf Hitler aan de macht te komen. De democratie verdween en weer streefde een autoritaire leider naar een oppermachtige positie in Europa. En ook deze keer lukte het niet. Duitsland moest zich overgeven en zijn toekomst kwam in handen van de overwinnaars van de Tweede Wereldoorlog.

Deze overwinnaars kregen onderling al snel ruzie en raakten verdeeld in twee kampen, met aan de ene kant de Verenigde Staten, Engeland en Frankrijk en aan de andere kant de Sovjet-Unie. Ze werden het samen niet eens over de toekomst van Duitsland en zo ontstonden er twee Duitslanden: de democratische, kapitalistische BRD in het westen en de communistische DDR in het oosten. De Koude Oorlog was begonnen. De spanningen liepen hoog op en in 1961 liet de Oost-Duitse regering een muur bouwen in Berlijn, om te voorkomen dat er Oost-Duitsers van de DDR naar de BRD zouden vluchten.

Vanaf de jaren 60 namen de spanningen tussen de VS en de SU langzamerhand af. Ook de relatie tussen de BRD en de DDR werd beter. Toch zag het er lang naar uit dat er geen Duitse hereniging zou komen. Maar in de tweede helft van de jaren 80 werden grote veranderingen in gang gezet. De Russische controle op Oost-Europa nam af en de bevolking in de DDR kwam in opstand tegen de eigen regering. In 1989 viel de Berlijnse Muur. Een jaar later hield de DDR op te bestaan en werden de DDR en BRD samengevoegd tot één Duitsland.

Kenmerkende aspecten bij deze historische context:

- 37** De rol van moderne propaganda- en communicatiemiddelen en vormen van massaorganisatie.
- 38** Het in praktijk brengen van de totalitaire ideologieën communisme en fascisme/nationaalsocialisme.
- 39** De crisis van het wereldkapitalisme.
- 40** Het voeren van twee wereldoorlogen.
- 41** Racisme en discriminatie die leidden tot genocide, in het bijzonder op de Joden.
- 42** De Duitse bezetting van Nederland.
- 45** De verdeling van de wereld in twee ideologische blokken in de greep van een wapenwedloop en de daaruit voortvloeiende dreiging van een atoomoorlog.
- 47** De eenwording van Europa.
- 48** De toenemende westerse welvaart die vanaf de jaren zestig van de 20e eeuw aanleiding gaf tot ingrijpende sociaal-culturele veranderingsprocessen.

HC 2.1

NAZISME ALS EEN DONKERE WOLK OVER EUROPA

Wat leidde tot de opkomst van het nationaalsocialisme en welke gevolgen had dit voor Duitsland en Europa (1918-1945)?

Duitsland werd in de Vrede van Versailles zwaar gestraft na het verlies van de Eerste Wereldoorlog. Vooral de hoogte van de herstelbetalingen en het feit dat Duitsland de schuld kreeg van het uitbreken van de oorlog werden door de Duitsers als zeer onrechtvaardig ervaren. Een voor Duitsland nieuwe regeringsvorm, een democratie, moest de naoorlogse problemen oplossen. Dit lukte niet. Toen Hitler eenmaal tot rijkskanselier benoemd was, wist hij snel alle macht naar zich toe te trekken. Een paar jaar daarna begon de Tweede Wereldoorlog.

DE EERSTE WERELDOORLOG

Onder leiding van keizer Wilhelm II waren de Duitsers in 1914 vol zelfvertrouwen gestart met de oorlog. Het zou, zo dachten ze, een korte strijd worden met moderne wapens (zie **KA 40**). Maar de realiteit was heel anders. De geplande snelle opmars in het westen kwam tot stilstand in een langdurige loopgravenoorlog. Met de moderne wapens werden aan beide zijden veel mensenlevens vernietigd, maar werd geen terreinwinst geboekt. De bondgenoten waren zwak en het Duitse leger stond er steeds meer alleen voor. En toen de Amerikanen in 1917 de oorlog aan Duitsland verklaarden en in 1918 zich daadwerkelijk in de strijd mengden, was het duidelijk dat de Duitsers zich snel gewonnen zouden moeten geven.

De Amerikanen wilden wel onderhandelen over een wapenstilstand, maar eisten eerst democratische hervormingen in Duitsland. De Duitse legerleiding gaf de keizer het advies om een nieuwe,

democratische regering aan te stellen, waar ook socialisten in zouden zitten. Deze regering moest dan de wapenstilstand tekenen en er de verantwoordelijkheid voor dragen – in plaats van de keizer en legerleiding. De keizer ging in op het advies en zo kwam er voor het eerst een parlementaire regering in Duitsland.

HET EINDE VAN HET DUITSE KEIZERRIJK

Hierna brak een chaotische tijd aan. De rijkskanselier (de regeringsleider) stond van meerdere kanten onder druk. In delen van Duitsland wilde men politieke verandering en braken er gewelddadige opstanden uit. De Amerikanen, Engelsen en Fransen eisten meer democratische hervormingen en streefden naar het vertrek van de keizer. Maar de keizer weigerde om zomaar af te treden. Ondertussen ging de oorlog nog steeds door. Ten slotte werd de keizer gedwongen af te treden en vroeg de rijkskanselier een wapenstilstand aan bij de geallieerden. De nieuwe rijkskanselier was een socialist, Friedrich Ebert. Zijn partijgenoot Scheidemann riep zonder goed overlegd te hebben de republiek Duitsland uit.

Op 11 november 1918 werd de wapenstilstand ondertekend door vertegenwoordigers van de nieuwe Duitse burgerregering in een treinwagon bij de Franse plaats Compiègne. De Eerste Wereldoorlog was voorbij. Het keizerrijk had opgehouden te bestaan.

Afb. 2.2 Scheidemann roept de republiek Duitsland uit, vanuit het raam van de Rijkskanselarij (9 november 1918).

VRAGEN

- 2.1 Welke Duitsers namen het initiatief voor een wapenstilstand?
- 2.2 Waarom werd erop aangedrongen om socialisten in de regering op te nemen?
- 2.3 De Duitse regering onder leiding van Max von Baden wilde dat de keizer af zou treden. Waarom?
- 2.4 In de laatste oorlogsmaanden was er sprake van een zekere chaos in Duitsland. Noem twee ontwikkelingen die bijdroegen aan die chaos.
- 2.5 Waar en wanneer werd de wapenstilstand getekend?

28 juli 1914: Oostenrijk-Hongarije verklaart de oorlog aan Servië. Hiermee begint de Eerste Wereldoorlog.

9 november 1918: Scheidemann roept de republiek Duitsland uit, Duitsland is voor het eerst een democratie

11 november 1918: nieuwe Duitse democratische regering tekent de wapenstilstand van de Eerste Wereldoorlog

DE MOEILIJKE START VAN HET NIEUWE DUITSLAND (1919-1923)

In Duitsland was men opgelucht dat de oorlog eindelijk voorbij was. Maar er was ook sprake van verwarring en onzekerheid over drie problemen. In politiek opzicht vroeg men zich af hoe de nieuwe republiek zou gaan functioneren. Zou er een stabiele staat kunnen ontstaan? Een tweede punt van onzekerheid was het vredesverdrag. Er was alleen nog maar een wapenstilstand getekend na de Eerste Wereldoorlog. In Versailles moest nog onderhandeld worden over de definitieve vredesvoorwaarden. Hoe hard zouden de geallieerden Duitsland straffen voor de oorlog? Het derde probleem was de economie. Zou het na de dure en ontregelende oorlog lukken om de economie weer op gang te krijgen?

DE POLITIEKE SITUATIE: VOOR HET EERST EEN DEMOCRATIE

Omdat er in de hoofdstad Berlijn gevechten waren tussen revolutionairen en het leger, vonden de vergaderingen over de nieuwe grondwet in het rustige universiteitsstadje Weimar plaats. In augustus 1919 werd daar de nieuwe grondwet gepresenteerd. Duitsland werd een democratische republiek met een president als staatshoofd. De regering moest zich verantwoorden tegenover de Rijksdag. Alle volwassen mannen én vrouwen kregen kiesrecht. Omdat deze nieuwe democratische staatsvorm in Weimar

geschreven en gepresenteerd werd, noemen we Duitsland in de periode van 1919 tot 1933 ook wel de Republiek van Weimar.

De nieuwe democratische republiek had vanaf het begin veel tegenstanders. Monarchisten wilden het keizerrijk behouden, de oude elite en de legerleiding geloofden niet in de democratie en veel ambtenaren, opgeleid in het oude systeem, vreesden de democratische vernieuwingen. Bovendien werd vanuit legerkringen de dolkstootlegende verspreid. Na de oorlog verklaarde generaal Ludendorff dat het Duitse leger nog best had kunnen doorvechten, maar dat het was verraden door de regering en de socialisten. De regering zou zonder medeweten van het leger tot een wapenstilstand hebben besloten. Het dappere Duitse leger was daarmee verslagen door een dolk in de rug van de eigen democratische en socialistische regering. Verder kwam er vanuit linkse partijen felle kritiek. Velen wilden graag een revolutie naar het voorbeeld van Rusland, waar Lenin en zijn communisten in 1917 aan de macht waren gekomen. Dit revolutionaire succes moest toch ook in Duitsland mogelijk zijn?

Bij de Rijksdagverkiezingen van 1920 vielen de uitslagen tegen voor de partijen die de democratie steunden: de sociaaldemocraten (socialisten), de liberalen en de katholieke partij. Ze hadden maar een kleine meerderheid in het parlement. De Republiek van Weimar werd daarom ook wel 'de republiek zonder republikeinen' genoemd.

VRAGEN

- 2.6** Met het beëindigen van de oorlog waren de zorgen niet voorbij in Duitsland. Noem drie problemen waar het land mee te kampen had.
- 2.7** Waarom noemen we Duitsland in de periode van 1919 tot 1933 de Republiek van Weimar?
- 2.8** Welke groepen waren overwegend tegen de democratische republiek en waarom?
- 2.9** De dolkstootlegende is een verhaal met elementen die waar zijn, maar ook met elementen die verzonnen zijn.
- Wat is waar?
 - Wat is verzonnen?
- 2.10** Waarom werd de Republiek van Weimar ook wel 'de republiek zonder republikeinen' genoemd?

Afb. 2.3 Regeringstroepen op weg naar de Alexanderplatz in Berlijn. Daar hielden linksradicale aanhangers eenstaking tegen de nieuwe democratische regering, omdat ze een communistische samenleving wilden naar Russisch voorbeeld (maart 1919).

Januari-maart 1919: communistische opstanden tegen de nieuwe regering

Juni 1920: eerste verkiezingen van de Republiek van Weimar

Augustus 1919: de republiek krijgt een democratische grondwet

TOEPASSINGS- EN INZICHTSVRAGEN

Bron 2.1 Verklaring van generaal-veldmaarschalk Paul von Hindenburg voor een parlementaire onderzoekscommissie op 18 november 1919. De commissie had onder andere de opdracht te onderzoeken wie verantwoordelijk was voor de Duitse nederlaag. Waarschijnlijk is de verklaring van Von Hindenburg de basis voor de latere dolkstootlegende.

Toen wij toetraden tot het opperbevel van het Duitse leger was de oorlog al twee jaar aan de gang. [...] De getalsmatige verhoudingen wat betreft wapens, munitie en economische hulpmiddelen waren vanaf het begin zo ongunstig als het maar zijn kon. Nog nooit was de druk op het moreel van de troepen, waren de eisen die gesteld werden aan de centrale en lokale leiding zo zwaar, nog nooit was de prestatie van de minderheid zo monsterlijk groot als in deze oorlog. Hier moest het opperbevel rekening mee houden. Dit vereiste een eindeloze inzet. Geïnspireerd door onze liefde voor het vaderland hadden we maar één doel: het Duitse Rijk en het Duitse volk, voor zover mankracht en militaire middelen het toestonden, te behoeden voor onheil en hen vanuit militair oogpunt gezien, te brengen naar een goede vrede. Om deze reusachtige opdracht onder de meest moeilijke omstandigheden te kunnen uitvoeren, moesten we de onwankelbare wil hebben om te overwinnen. [...] We waren ons ervan bewust dat we deze ongelijke strijd zouden verliezen als we niet konden rekenen op de gezamenlijke kracht van ons vaderland [...]. Wat er uiteindelijk van onze voorstellen terecht is gekomen, deels door de invloed van de (politieke) partijen, is bekend. Ik wilde enthousiaste medewerking, maar werd geconfronteerd met verzuim en nalatigheid. [...] Onze herhaalde verzoeken te zorgen voor strenge discipline en strenge wetgeving werden niet ingewilligd. Op zo'n manier moesten onze militaire

operaties wel mislukken. Het moest wel tot een ineenstorting komen. Een Engelse generaal heeft terecht gezegd: "Het Duitse leger is in de rug gestoken." De kern van het leger heeft geen schuld. Zijn prestatie verdient evenveel bewondering als die van de officieren. Wie er schuld heeft, is duidelijk bewezen. Als er nog bewijs nodig zou zijn, dan wordt dat gegeven door de uitspraak van die Engelse generaal en de mateloze verbazing van onze vijanden over hun overwinning.

Dat is in hoofdlijnen het verhaal van het tragische verloop van de oorlog voor Duitsland. En dit na een reeks daverende successen op alle fronten, na een prestatie van leger en volk die niet genoeg kan worden geprezen.

GEBRUIK BRON 2.1.

- 2.110** Welke functie had Von Hindenburg tijdens de laatste twee jaren van de Eerste Wereldoorlog?
- 2.111** Leg uit waar volgens Von Hindenburg de verantwoordelijkheid lag voor de Duitse nederlaag.
- 2.112** Leg uit of Von Hindenburg voor de parlementaire onderzoekscommissie een betrouwbare bron was.
- 2.113** (zonder bron) Welke functie had Von Hindenburg in de periode 1925-1934?

Bron 2.2 Het logo van het Duitse Rode Kruis in de periode 1933-1945.

GEBRUIK BRON 2.2.

- 2.114** Leg uit dat dit logo aantoont dat er sprake is van nazificatie.

Afb. 3.1 Tijden veranderen: de oude generatie (links) kijkt afkeurend naar de rondhangende nozems op hun brommers. Nozems vormden een opstandige jeugdcultuur in de jaren zestig in Nederland.

NEDERLAND 1948 - 2008

In de tweede helft van de twintigste eeuw veranderde de wereld ingrijpend, en dat gold ook voor Nederland. Na de ravage van de Tweede Wereldoorlog moest het land opnieuw worden opgebouwd. In de jaren 50 en 60 werden vooral linkse en christelijke partijen gekozen om te regeren, die het belang van naastenliefde en solidariteit benadrukten. Dat speelde een belangrijke rol in de wederopbouw. Nederland ging een periode van ongekende welvaart tegemoet.

Door de opkomst van de televisie en internationale ontwikkelingen in kunst en muziek kwamen mensen in aanraking met nieuwe denkbeelden. Die pasten niet bij de oude, verzuilde Nederlandse maatschappij. Vooral jongeren protesteerden tegen traditionele waarden en tegen de Koude Oorlog. Vrouwen voerden actie voor gelijke rechten.

Steeds meer Nederlanders gingen werken in de 'kennis-economie'; voor deze banen moest je een hogere opleiding hebben. Voor laaggeschoold werk werden buitenlandse arbeiders naar Nederland gehaald. Zij vestigden zich permanent in Nederland en stichtten hier gezinnen. Tegelijkertijd ontstond er in de jaren 80 een andere politieke trend. Er werden meer rechts-liberale partijen in de regering gekozen. De neoliberale (neo = nieuw) regeringen wilden minder invloed van de overheid en meer ruimte voor vrije marktwerking. Dat bood kansen voor nog meer economische groei, maar het zorgde ook voor een grotere kloof tussen arm en rijk.

Vanaf ongeveer 2000 ontstonden er vooroordelen over de immigranten die naar Nederland waren gekomen. De aanslag op de Amerikaanse Twin Towers in 2001 leidde tot angst

voor moslimterrorisme. Er kwam een politieke stroming op die de multiculturele samenleving als mislukt bestempelde en ervoor pleitte de godsdienstvrijheid voor moslims in te dammen. Daarnaast begon men rond deze tijd de ernst in te zien van een heel ander probleem: klimaatverandering door toedoen van de mens.

In 2008, het einde van deze historische context, was Nederland nog altijd een welvarend land, maar ook een land met een grote maatschappelijke uitdaging. Er stond een wereldwijde financiële crisis voor de deur. De opkomst van sociale media zoals Facebook had onverwacht voor een grote verandering in media en communicatie gezorgd. De vraag was hoe Nederland zich in de 21e eeuw zou ontwikkelen.

Kenmerkende aspecten bij deze historische context:

- 45 De verdeling van de wereld in twee ideologische blokken in de greep van een wapenwedloop en de daaruit voortvloeiende dreiging van een atoomoorlog.
- 46 De dekolonisatie die een eind maakte aan de westerse hegemonie in de wereld.
- 47 De eenwording van Europa.
- 48 De toenemende westerse welvaart die vanaf de jaren zestig van de twintigste eeuw aanleiding gaf tot ingrijpende sociaal-culturele veranderingsprocessen.
- 49 De ontwikkeling van pluriforme en multiculturele samenlevingen.

HC

3.2

VAN MULTICULTUREEL NAAR GROEIENDE VERDEELDHEID

Waarvoor veranderden de maatschappelijke verhoudingen in Nederland van 1978 tot 2008?

Vanaf de jaren 1980 verschoof de aandacht van de maatschappij naar het individu. Kabinetten voerden nu een liberaal beleid, waardoor de verzorgingsstaat van de jaren 60 langzaam werd teruggedraaid. Mede hierdoor groeiden de tegenstellingen tussen arm en rijk binnen de maatschappij. Grote stromen immigranten vanaf de jaren 90 benadrukten die tegenstellingen nog eens, en de economische crisis vanaf 2007 zette de verhoudingen extra op scherp.

BEZUINIGINGSPOLITIEK TEN TIJDE VAN CRISIS

De oliecrises van 1973 en 1979 zorgden voor een wereldwijde economische terugval, die ook in Nederland goed te merken was. In de jaren 70 had de overheid geprobeerd de economie te stimuleren en de werkloosheid terug te dringen door meer banen te creëren, met als gevolg dat de staatsschuld enorm was opgelopen. Gedurende de jaren 80 bleef de werkloosheid echter alsnog stijgen; ruim 10% van de beroepsbevolking was werkloos. Bovendien stortte de huizenmarkt in en namen de inflatie en rente flink toe. Om ervoor te zorgen dat het begrotingstekort niet nog verder opliep, moest de overheid gaan bezuinigen. Dat gebeurde onder leiding van Ruud Lubbers (1939-2018) van het CDA, die Nederland van 1982 tot 1994 leidde en met 12 jaar premierschap een van de langstzittende premiers in de Nederlandse geschiedenis is.

De eerste twee kabinetten-Lubbers bestonden uit het CDA en de VVD. Zij kozen voor een neoliberaal beleid, wat inhield dat de

invloed van de overheid werd teruggedrongen. Sinds in de jaren 50 de verzorgingsstaat op touw was gezet, was de overheid op veel terreinen vervlochten geraakt met de samenleving. Dat zorgde ervoor dat de overheid een duur, traag en bureaucratisch orgaan was geworden, met veel personeel en bestuurders. De regeringen onder Lubbers voerden een **bezuinigingspolitiek** met als doel de verzorgingsstaat in te perken en de overheid zelf dynamischer te maken. Er werd bezuinigd op uitkeringen, maar ook op salarissen van ambtenaren en onderwijzers. Bovendien **privatiseerden** en verzelfstandigden ze enkele voormalige staatsbedrijven, zoals de Nederlandse Spoorwegen en busmaatschappijen, die voortaan zouden moeten concurreren met andere vervoersdiensten.

Omdat het slecht ging met de economie eisten veel werknemers hogere lonen, die werkgevers om dezelfde reden niet konden of wilden betalen. In 1982 gingen werknemers- en werkgeversorganisaties samen met het kabinet om de tafel zitten en kwamen ze tot een compromis in het Akkoord van Wassenaar, waarbij een loonmatiging werd afgesproken. Dat hield in dat de lonen niet verder omhoog zouden gaan (loonmatiging), maar werknemers in ruil daarvoor wel minder uren hoefden te werken (arbeidstijdverkorting). Het Akkoord van Wassenaar wordt gezien als het ontstaan van het **poldermodel** (ook wel consensusmodel genoemd), waarbij overheid, werknemers en werkgevers gezamenlijk onderhandelen en compromissen sluiten. Omdat alle partijen een beetje hun zin krijgen, is het gevolg vaak politieke en economische rust.

Afb. 3.12 Kabinet-Lubbers I op het bordes van Paleis Huis ten Bosch, met midden vooraan koningin Beatrix en links naast haar Ruud Lubbers (4 november 1982).

VRAGEN

- 3.30 Hoe probeerde Nederland in de jaren 70 de terugvallende economie te stimuleren?
- 3.31 Wat had dat voor effect?
- 3.32 Waarom voerden de kabinetten van Lubbers een liberaal beleid?
- 3.33 Waarom voerden zij ook een bezuinigingspolitiek?
- 3.34 Wat is het poldermodel?

2 november 1982: aantreden Ruud Lubbers als premier

1982-1986: kabinet-Lubbers I (CDA-VVD)

24 november 1982: Akkoord van Wassenaar

1986-1989: kabinet-Lubbers II (CDA-VVD)

NEDERLAND WIL MEER EUROPESE SAMENWERKING

De bezuinigingsmaatregelen van Lubbers I en II hadden nut: de economie begon zich aan het einde van de jaren 80 langzaam te herstellen. De groeiende export droeg bij aan dat herstel. Nederland is van oudsher een handelsland; er worden veel goederen en producten in- en uitgevoerd. Tijdens de jaren 80 ontstond er voor het eerst een handelsoverschot en werd er dus meer geëxporteerd dan geïmporteerd. Dat overschot kenmerkt Nederland nog altijd als **exportland**. De Europese samenwerking, die vanaf de Tweede Wereldoorlog steeds nauwer werd (zie **KA 47**), werkte in het voordeel van de Nederlandse export. Veel handelsbarrières werden opgeheven binnen de EGKS en EG (voorlopers van de EU), waardoor het makkelijker en goedkoper werd voor Europese landen om handel met elkaar te drijven. Vanwege de toenemende **globalisering** en door handelsverdragen die de EU met andere landen sloot, zoals de VS en China, kon Nederland ook steeds makkelijker naar die landen exporteren.

Niet voor niets was Nederland dus een groot voorstander van verdere Europese eenwording. In 1991 nam Nederland het voorzitterschap van de Raad van de Europese Gemeenschappen (EG) op zich. Tijdens kabinet-Lubbers I en -Lubbers II waren er al verschillende samenwerkingsverdragen ondertekend, zoals het Verdrag van Schengen, dat het vrije verkeer van personen tussen een aantal Europese landen regelde. Met het voorzitterschap van 1991 wilde Nederland de Europese eenwording nog verder vooruit helpen. Voorafgaand aan de top in Maastricht in 1991, lobbyden Nederlandse ministers en

diplomaten bij hun Europese collega's om ook hen enthousiast te maken voor meer samenwerking. Die grotere samenwerking kwam er met het Verdrag van Maastricht (1992), waarin werd besloten dat een Europese Economische en Monetaire Unie (EMU) met één gemeenschappelijke munt, de euro, zou worden opgericht. Voor de invoering van de euro in 2002 had ieder land een eigen munteenheid. Met het Verdrag van Maastricht ontstond eveneens de huidige Europese Unie, die alle eerdere samenwerkingsverbanden zoals de EG, EEG en EGKS verving.

Mede door de intensievere samenwerking bleef de economie van de EU-landen groeien in de jaren 1990 en 2000. Hierdoor nam de welvaart toe. Ook andere Europese landen wilden zich aansluiten om mee te liften op die groei, waaronder Oost-Europese landen als Polen en Hongarije. Het gevolg daarvan was dat, toen die eenmaal lid waren, een stroom werkzoekenden naar West-Europese landen kwam. Hierdoor werden de sociale verschillen benadrukt, zowel binnen het eigen land als tussen EU-landen. In het eigen land raakten burgers verdeeld doordat sommige West-Europeanen zich bedreigd begonnen te voelen door de komst van immigranten. Zij steunden **nationalistische** partijen als de PVV in Nederland. Andere burgers bleven juist in de EU geloven. Tussen de EU-landen kwamen de verhoudingen onder druk te staan door de economische crisis vanaf 2007, die als gevolg had dat Griekenland failliet dreigde te gaan en financieel gesteund moest worden, tot ergernis van de andere EU-landen. Ondanks dat de EU-landen al decennialang samenwerken, blijven de relaties dus wankel.

VRAGEN

- 3.35** Waardoor trok de Nederlandse economie weer aan in de jaren 80? Geef twee redenen.
- 3.36** Wat is een exportland?
- 3.37** Waardoor kon Nederland steeds makkelijker naar andere landen exporteren?
- 3.38** Leg uit waarom Nederland de Europese eenwording nog verder vooruit wilde helpen in de jaren 90.
- 3.39** Welke twee gevolgen had het Verdrag van Maastricht?
- 3.40** Beschrijf de tegenstelling die toenam onder Europese burgers vanaf de jaren 2000.
- 3.41** Waardoor begon de EU te wankelen in 2007?

Afb. 3.13 Het euroteken voor de Europese Centrale Bank in Frankfurt.

vanaf 1985: Verdrag van Schengen (en uitbreidingen), waardoor het makkelijker werd om in andere Europese landen te werken

1992: Verdrag van Maastricht, oprichting van de Europese Unie

1989-1994: kabinet-Lubbers III (CDA-PvdA)

2002: invoering van de euro

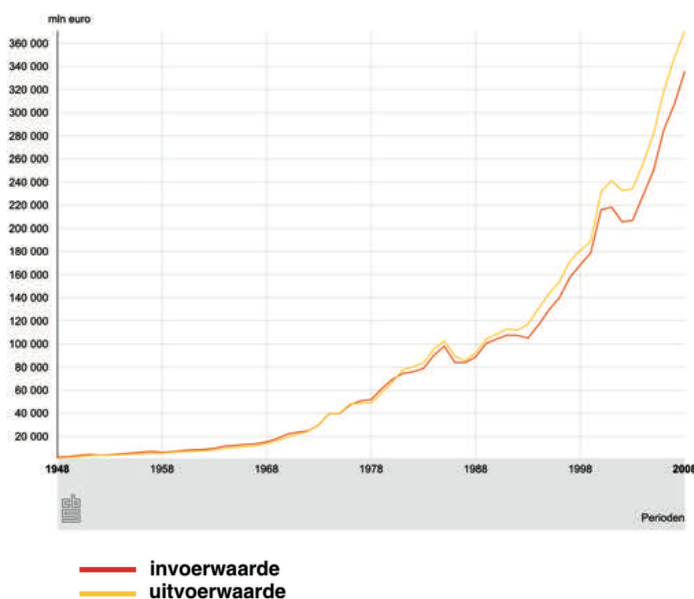
Bron 3.4 voorkant van het Provoblad God, Nederland & Oranje (1967).

bron 3.5 affiche van de Kraakpandendienst (1978).

GEBRUIK BRON 3.4 EN 3.5.

- 3.84** Zowel de provo's als de kraakbeweging zetten zich in deze bron ergens tegen af. Waartegen?
- 3.85** Geef voor beide bronnen aan hoe je kunt zien dat het om een 'vijand' gaat.
- 3.86** Leg voor beide subculturen uit waarom juist dit hun vijand is.
- 3.87** (zonder bron) Noem een overeenkomst en een verschil tussen de ideologie van de provobeweging en die van de kraakbeweging.

Bron 3.6 Totale in- en exportwaarde van Nederland, van 1948 tot 2008.

GEBRUIK BRON 3.6.

- 3.88** Vanaf (ongeveer) welk jaar veranderde er definitief iets in de handelsbalans van Nederland?
- 3.89** Leg uit wat er veranderde ten opzichte van de jaren ervoor.
- 3.90** Geef twee redenen waarom juist in die periode genoemd bij vraag 3.88 een verandering in de handelsbalans plaatsvond.

BETROUWBAARHEID EN STANDPLAATSGEBONDENHEID

In de meeste centrale examens zitten vragen over **betrouwbaarheid**: in hoeverre is de informatie die je uit een bron kunt halen objectief gezien waar of onwaar? Een bron is bijna nooit volledig betrouwbaar, maar altijd gekleurd. We moeten daarbij rekening houden met standplaatsgebondenheid: de mening van een persoon wordt bijna altijd beïnvloed door zijn achtergrond (godsdienst, rijk, arm, opleiding, enz.) en de tijd en plaats waarin hij leeft. Door te kijken naar de **standplaatsgebondenheid** van de maker of schrijver van de bron kun je meestal ook iets zeggen over de betrouwbaarheid. Kijk maar eens naar de bronvragen hieronder.

Bron 4 Albertus Clouwet, Martelaren van Gorcum (1675).

Toelichting: de martelaren van Gorcum waren zeventien geestelijken uit Den Briel die door de watergeuzen waren gedood, nadat de watergeuzen de stad hadden ingenomen.

Over de tekenaar: Albert Clouwet was een Vlaamse graveur die een succesvolle carrière als portretkunstenaar in Rome had. Hij maakte deze afbeelding naar een mondeling verslag dat hij kreeg.

Gebruik bron 5.

Stel: je maakt een overzichtstentoonstelling van propaganda die in de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden gebruikt werd, in de zeventiende eeuw, om de Opstand tegen Spanje te verheerlijken. Je komt tot de conclusie dat de opstandelingen deze bron niet gebruikten en daarom neem je hem niet op in je tentoonstelling.

- (2p) **6.** Geef aan de hand van een beeldelement in de bron aan waarom de opstandelingen deze afbeelding niet zullen hebben gebruikt in hun propaganda.

Gebruik bron 4.

Stel: je doet onderzoek naar de manier waarop de martelaren van Gorcum zijn gedood door de watergeuzen. Je vindt deze afbeelding, maar komt tot de conclusie dat deze bron waarschijnlijk niet geheel betrouwbaar is.

- (3p) **7.** Geef een argument waarom deze bron waarschijnlijk minder betrouwbaar is voor je onderzoek.

Bron 5 Dagboekfragment van John Woolman, een quaker die zich sterk keerde tegen slavernij. John Woolman begon zijn carrière als klerk en stelde vaak op verzoek juridische contracten op. Dit fragment is geschreven ergens tussen 1735 en 1742:

Enige tijd later vroeg een jongeman uit onze gemeenschap mij om een overdrachtscontract op te stellen voor een slaaf, omdat hij onlangs een neger in zijn huishouden had opgenomen. Ik zei hem dat ik me daar ongemakkelijk bij voelde, omdat ik, hoewel velen van onze gemeente [...] slaven hielden, nog altijd vond dat die praktijk onjuist was. Ik zou het contract liever niet op willen stellen. Ik sprak hierover informeel met hem, en hij vertelde mij dat hij zich ook niet erg gemakkelijk voelde bij het houden van slaven, maar dat de slaaf als een cadeau aan zijn vrouw was gegeven en dat hij haar daarom had geaccepteerd.

Gebruik bron 5.

- (3p) **8.** Beredeneer op basis van deze bron waarom het waarschijnlijk is dat Woolman in het noorden van de Verenigde Staten woonde en werkte.

ANTWOORDEN BIJ STANDPLAATSgebondenheid

6. Deze afbeelding geeft een negatief beeld van de geuzen/de strijd tegen Spanje, omdat er onschuldige monniken worden gedood door de opstandelingen. Daarom gebruikte de Republiek deze tekening waarschijnlijk niet als propaganda voor de Opstand.

Beeldelementen: Je ziet hier monniken die opgehangen/gedood/neergestoken worden door opstandelingen/geuzen. De monniken worden afgebeeld als onschuldig kijkend en vastgebonden, de geuzen als de bloeddorstige machthebbers.

LET OP: Lees bij het beantwoorden van dit soort vragen ook het **bijchrift bij de bron:** dat geeft vaak al een hint over door wie deze gemaakt is en aan welke kant de maker staat. In dit geval is deze prent gemaakt door een katholiek, wat betekent dat de kans groot is dat de kant van de katholieken (de Spanjaarden) wordt weergegeven.

7. Deze bron is waarschijnlijk minder betrouwbaar omdat deze de visie van een katholieke tekenaar weergeeft. Hij zal dus waarschijnlijk tegen de executie van katholieke monniken zijn geweest.

Of:

Deze bron is waarschijnlijk minder betrouwbaar omdat de tekenaar de afbeelding heeft gemaakt naar aanleiding van een mondeling verslag, bijna een eeuw na de gebeurtenis zelf. Dit maakt de kans groot dat er dingen niet kloppen, omdat het lang geleden is geweest en het voorval mondeling is overgeleverd.

LET OP: Hierbij hoef je voor het antwoord eigenlijk niet in te gaan op de afbeelding zelf, maar op de informatie bij en over de afbeelding. Daarin lees je dat de tekening veel later is gemaakt, niet door een ooggetuige, en op basis van een mondelinge bron. Al die zaken zijn aanwijzingen om de bron als onbetrouwbaar te beoordelen.

8. Deze bron handelt over een gemeenschap waar weliswaar slaven werden gehouden, maar waar niet iedereen dat als normaal of wenselijk beschouwde. De twee personen in de bron uiten tegen elkaar hun gevoelens van ongemak voor wat betreft slavernij; de ene persoon is tegen slavernij en de ander had tot voor kort geen slaven. In het noorden van de Verenigde Staten was er in deze tijd weliswaar slavernij, maar zeker niet op dezelfde schaal als in het zuiden. In het zuiden was slavernij de norm, en dat maakt het onwaarschijnlijker dat mensen op deze manier over slavernij met elkaar praatten.

LET OP: Bij een vraag als deze is het niet voldoende om te stellen dat er in het noorden veel abolitionisten of tegenstanders van slavernij waren en dat dus de bron wel door een inwoner van het noordelijke deel zal zijn geschreven. Heel flauw gezegd: ook in het zuiden van de Verenigde Staten zullen er mensen zijn geweest die tegen slavernij waren. Het is echter wel zo dat uit deze beschrijving het beeld oprijst dat de mensen in de bron in een deel van de VS leven waar slavernij geen normaal deel van het dagelijks leven uitmaakte: de personen in de bron hebben zelf geen slaven en waren er kennelijk niet aan gewend dat iedereen het als normaal beschouwde om slaven te hebben. Ze zijn enigszins gegeneerd over de hele situatie van het opstellen van een contract voor het overdragen van een slaaf. Dat beeld maakt het zeer waarschijnlijk dat deze bron uit het noorden komt, omdat in het zuiden slavernij volledig geaccepteerd was en een dergelijk contract niet vreemd zou zijn.